

Бараннік Р. В.,*кандидат юридичних наук, доцент,
виконуючий обов'язки завідувача та доцент кафедри
кримінального права та правоохоронної діяльності
Запорізького національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-1202-5535>*

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: СТРУКТУРА, ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

Анотація. Стаття присвячена комплексному аналізу категорії «механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження» як ключового правового інструменту, що визначає реальний рівень правового захисту особи в умовах кримінального судочинства. Актуальність дослідження зумовлена наявністю суттєвого розриву між високим рівнем нормативного закріплення прав людини в Конституції України, міжнародних договорах та Кримінальному процесуальному кодексі України і реальними показниками їх дотримання, що підтверджується сучасними аналітичними індикаторами, зокрема негативною динамікою Індексу верховенства права. У статті досліджуються теоретико-правові підходи до визначення механізму реалізації та забезпечення прав людини, викладені у працях провідних українських учених, зокрема М. Козюбри, Т. Тарахонич, Ю. Кривицького, Д. Коссе, О. Кучинської та інших. Аналізуються підходи до розуміння механізму правового регулювання та його співвідношення з механізмом забезпечення прав і свобод.

Автором обґрунтовується, що механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження є спеціалізованим різновидом загального механізму забезпечення прав людини, адаптованим до специфіки кримінального процесу. Він охоплює систему інституційних, процедурних і нормативних елементів, які функціонують у взаємодії та спрямовані на реалізацію, охорону й захист прав підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка, захисника та інших учасників. Особлива увага приділяється характеристиці внутрішньої структури цього механізму, його складових, а також проблемам ефективності, що виникають на стику між формальним закріпленням прав і практикою правозастосування. Підкреслюється, що на функціонування механізму впливають не лише юридичні чинники, а й соціально-економічні умови, а також рівень інституційного розвитку держави.

У статті також осмислюється необхідність модернізації правозастосовних інструментів, посилення гарантій справедливого суду та вдосконалення процедурних норм, що визначають порядок реалізації прав у кримінальному провадженні. Зроблено висновок, що забезпечення реального, а не декларативного характеру прав можливе лише за умови ефективного функціонування всіх елементів правозахисного механізму та їх узгодженості на національному й міжнародному рівнях.

Ключові слова: механізм забезпечення прав, правозастосування, інституційні гарантії, процесуальні права учасників, правовий механізм, правове регулювання, захист прав людини, реалізація прав.

Постановка проблеми. Одним із основних напрямів діяльності України на шляху становлення правової державності є належне забезпечення прав і свобод людини і громадянина, що становить фундамент демократичного ладу. Прийняття Конституції України в 1996 році стало визначальним етапом у розвитку української правової системи, ознаменувавши не лише закріплення суверенітету й незалежності держави, а й утвердження в її правовому полі ідеї верховенства права та пріоритету прав і свобод особи. Конституція проголосила людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, тим самим визначивши вектор діяльності державної влади – орієнтацію на задоволення потреб, законних інтересів та захист гідності кожного громадянина.

Це положення стало основоположним для формування новітньої філософії правозастосування, відповідно до якої держава не є автономним суб'єктом, що функціонує самостійно від суспільства, а, навпаки, виступає інструментом забезпечення добробуту, свободи та справедливості. Як слушно зауважує Конституційний Суд України, права і свободи людини і громадянина, будучи основним елементом правового статусу, шляхом закріплення в Конституції України набули чітких меж і стали реальним інструментом, який громадяни можуть використовувати [1].

Окрім Конституції України, права і свободи людини отримали належне закріплення в інших правових актах, котрі формують правову систему України. Тим не менш, навіть попри якісне декларування прав в міжнародних договорах, законах та підзаконних нормативних актах, на практиці нерідко виникають ситуації системного порушення прав, що вказує на наявність значного розриву між нормою та її фактичною реалізацією. Декларування прав стає формальним елементом, що не супроводжується дієвими механізмами їх забезпечення, належним функціонуванням інституцій, або ж політичною волею до імплементації відповідних стандартів. Така ситуація є характерною не лише для окремих сфер, але й відображає загальну тенденцію у правозастосовній практиці держави.

Свідченням наявних проблем є результати численних кількісних і якісних досліджень, що покликані оцінити стан дотримання й реалізації прав, функціонування інститутів та ефективність судової й адміністративної систем. Зокрема, Індекс верховенства права (World Justice Project Rule of Law Index),

який є міжнародно визнаним індикатором рівня правопорядку в країні, виявляє негативну динаміку для України впродовж останніх років. Так, за результатами досліджень, Україна посідала у 2021 році 74 місце серед 143 оцінених країн, у 2022 році – 76 місце, у 2023 році – вже 89 місце, а у 2025 році – 90 місце [2]. Така регресивна тенденція свідчить про поглиблення структурних проблем у сфері реалізації права, що може включати недовіру до судової системи, недостатній рівень захисту прав власності, обмежений доступ до правосуддя, а також слабкість антикорупційних механізмів.

Стан дослідження. Проблема забезпечення прав людини в кримінальному провадженні досліджувалась широким колом українських учених. Були сформовані загальнотеоретичні підходи до розуміння правореалізації, що заклали основу для подальшого дослідження правових механізмів. Окремі вчені досліджували структуру механізму правового регулювання, його інструментарій та системні ознаки. У контексті кримінального провадження найбільш ґрунтовні дослідження належать О. Кучинській та М. Іванову, які запропонували структурний поділ механізму забезпечення прав учасників, визначили його інституційні й процедурні елементи та підкреслили мультикомпонентність цієї системи. Водночас вітчизняна наука поки що не виробила єдиного, універсального підходу до визначення змісту та внутрішньої структури цього механізму, що обумовлює актуальність подальшого системного аналізу.

Метою статті є комплексне теоретико-правове дослідження механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження, визначення його структури, функціонального призначення, доктринальних підходів до його розуміння, а також обґрунтування концептуальних шляхів підвищення його ефективності.

Виклад основного матеріалу. Відповідно, не зважаючи на якісне декларування прав і свобод в численних нормативно-правових актах, не втрачає актуальності пошук системного збою, що призводить до розриву між якісним текстом нормативно-правового акту і реальністю, котру ми споглядаємо.

Ми не безпідставно вважаємо, що згаданий розрив є реакцією на реалізацію права. Відомий український вчений Козюбра М. І. розглядав реалізацію права крізь призму виконання вимог норм права у правомірній поведінці суб'єктів права. Вчений розділяв правореалізацію в залежності від типу на 1) безпосередню, в рамках якої суб'єкт самостійно здійснює свої права; 2) правозастосовну реалізацію, котра можлива завдяки залученню спеціального суб'єкта правозастосування. Залежно від форми правореалізації поділяється на: 1) дотримання норм права; 2) виконання норм права; 3) використання норм права [3, с. 234–236].

Вчена Атаманова Н. В. зауважує, що процес застосування (реалізації) норм права не зводиться лише до механічного впровадження законодавчих приписів у практику, а є складним організаційно-правовим, управлінським і водночас творчим процесом. Його сутність полягає у розгляді та вирішенні конкретних індивідуальних справ, що мають юридичне значення. Зазначений процес здійснюється в межах чітко визначених процедурно-процесуальних норм і регламентується фундаментальними принципами права – зокрема, верховенства права, законності, доцільності, ефективності, обґрунтованості, справедливості та гуманності. Застосування норм права здійснюється виключно тими суб'єктами, які наділені відповідними повноваженнями –

державними органами, громадськими об'єднаннями чи посадовими особами, уповноваженими законом. У результаті цієї діяльності формується акт застосування норм права – індивідуальне рішення у конкретній справі, що є не лише завершальним етапом юридичного розгляду, але й проявом реалізації прав та свобод особи [4, с. 167–168].

Говорячи про правореалізацію, вчені Самофалов Л. П., Самофалов О. Л. зауважують, що це юридичний механізм, що охоплює безпосереднє втілення правових норм у життя шляхом конкретної поведінки суб'єктів, яка проявляється у визначених правових формах та відбувається в межах правовідносин [5, с. 28]. У даному визначенні особливо важливим є підкреслення того, що правореалізація пов'язана з механізмом.

Базовою категорією, ключовим компонентом якої слугує термін “механізм” є механізм правового регулювання. Дана категорія достатньо активно досліджується і використовується в сучасній юридичній науці. Окрім неї можна зустріти також менш поширені “механізм реалізації права” і “механізм дії права”. Їх у своїй роботі структурно порівнює Тараконич Т. І., вказуючи, що з огляду на напрацювання багатьох науковців, попри наявність дискусійних і суперечливих аспектів, варто зазначити, що категорії “механізм правового регулювання”, “механізм реалізації права” та “механізм дії права” не мають єдиного тлумачення. Водночас усі ці поняття базуються на спільному розумінні їх як сукупності правових засобів, які забезпечують функціонування відповідного механізму. Йдеться про системно організований комплекс юридичних інструментів, що вирізняється внутрішньою структурною єдністю та логічною послідовністю, виконує специфічні функції, спрямовані на вплив на правосвідомість і поведінку суб'єктів. Незважаючи на відмінності у природі та функціональному призначенні, усі ці механізми мають спільну мету – забезпечення ефективної дії права [6, с. 17].

Говорячи про розуміння механізму правового регулювання, Кривецький Ю. В. зауважує, в юридичній науці сформувалися такі основні методологічні підходи до його осмислення: інструментальний, діяльнісний, системний і комплексний (інтегративний). Кожен із них спирається на специфічний набір пізнавальних методів і засобів. Різноманітність підходів до тлумачення механізму правового регулювання, з одного боку, свідчить про його складність і багатовимірність, а з іншого – демонструє рівень розвитку теоретико-правових досліджень у цій сфері [7, с. 25].

На думку вченого Коссе Д. Д. під механізмом правового регулювання слід розуміти цілісну й узгоджену систему правових засобів і процедур, за допомогою яких держава впливає на суспільні відносини, спрямовуючи їх у бажаному для неї напрямі з метою забезпечення правопорядку, реалізації прав і обов'язків, а також досягнення певних соціально значущих результатів [8, с. 26]. Куракін О.М. зауважив, що структура механізму правового регулювання являє собою цілісну сукупність правових засобів, об'єднаних спільною метою регулювання суспільних відносин. Цей комплекс інструментів, по словам вченого, функціонує як єдина система, спрямована на досягнення узгодженого правового впливу [9, с. 44].

Категорія “механізм правового регулювання” дає можливість охопити увесь процес правового впливу в цілісному та динамічному вимірі, висвітлити його внутрішню структуру, взаємозв'язки та взаємодію складових елементів, а також з'ясу-

вати їхні основні риси та функціональне призначення. Механізм правового регулювання постає як узгоджена діяльність елементів цієї системи, спрямована на досягнення суспільно значущих результатів, що проявляються у практичній реалізації правових норм. Механізм правового регулювання як правова категорія – це сукупність інструментів і засобів, що забезпечують функціонування цілісної системи правового впливу в сучасному українському суспільстві з метою гарантування прав, свобод і законних публічних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також належного функціонування громадянського суспільства і державних інституцій [10, с. 337–339].

Важко не погодитися з думкою Альберда Т. Г. про те, що правовий механізм має системний характер: він не є випадковим набором різномірних юридичних елементів, а становить цілісну сукупність взаємопов'язаних правових інструментів, що мають діяти узгоджено як єдине ціле. Зокрема, правові конструкції законів чи міжнародних договорів зазвичай лише окреслюють загальні засади правового регулювання та формують правові відносини на загальнонормативному рівні. Для ефективного втілення таких актів необхідне подальше опрацювання їхніх правових механізмів, зокрема шляхом створення відсутніх елементів. Саме з цього, як правило, починається практична реалізація закону [11, с. 66].

Говорячи про визначення механізму правового регулювання, вважаємо слушним звернути увагу на критику деяких сучасних підходів, представлену вченою Лепех Л. Л. Вона зауважує, що в юридичній науці механізм правового регулювання зазвичай тлумачиться як сукупність юридичних засобів, за допомогою яких здійснюється вплив на суспільні відносини. Проте таке розуміння потребує перегляду. По-перше, воно не дозволяє розглядати цей механізм як функціональну систему – впорядковану та організовану сукупність взаємозалежних елементів, що утворюють цілісну структуру. По-друге, воно не дає можливості розглядати механізм правового регулювання як послідовний процес реалізації норм права. Уточнення цього підходу має принципове значення, оскільки саме від розуміння природи механізму правового регулювання залежить визначення його ролі в системі правових механізмів і правовій системі загалом, а також формування критеріїв оцінки його ефективності [12].

Першочергово слід виділити категорію “механізм забезпечення прав людини”, яка є конкретизацією загального поняття механізму правового регулювання у сфері прав і свобод особи. Вона охоплює систему правових засобів, інститутів та процедур, спрямованих на реалізацію, охорону та захист прав людини. До її складу входять норми матеріального та процесуального права, правозастосовна практика, діяльність органів державної влади, інституцій громадянського суспільства, а також міжнародно-правові механізми контролю і захисту.

Завдяки цій категорії забезпечується зв'язок між нормами права і реальним станом дотримання прав людини, а також формується уніфікований підхід до їх реалізації на національному й міжнародному рівнях. Крім того, категорія “механізм забезпечення прав людини” дозволяє поглибити розуміння ефективності правового регулювання, оскільки саме в цій площині найяскравіше проявляється практичне значення права як соціального регулятора.

Окремо слід виділити категорію “механізм охорони прав людини”, який, як зауважив Єрмоленко Я. В., слід розуміти як динамічну, системну структуру, основним функціональним

призначенням якої є забезпечення недоторканності та гарантування прав людини [13, с. 69]. Враховуючи подальше розкриття змісту механізму забезпечення прав людини, презюмуємо, що “механізм охорони прав людини” є скоріше синонімом до згаданої нами категорії, аніж самостійною одиницею юридичної термінології.

Механізм забезпечення прав людини як системна категорія не може розглядатися окремо, у відриві від теоретичних основ. Саме тому, говорячи про його зміст, ми виділяємо два ключових рівні: 1) загально-юридичні підходи до визначення змісту; 2) спеціально-галузеві підходи до визначення змісту. *Загально-юридичні підходи до визначення механізму забезпечення прав людини:*

Юридичний механізм забезпечення прав людини – це сукупність дієвих юридичних засобів (гарантій), спрямованих на реалізацію, охорону та захист прав людини, які закріплені у нормативно-правових актах та інших джерелах права, а також інструментів, що сприяють формуванню правосвідомості особи [14, с. 10].

Маланчук П. М. розглядав юридичний механізм забезпечення прав людини як систему дієвих правових засобів, що спрямовані на реалізацію, охорону та захист прав особи [15, с. 2].

Вчені Новіков В. В. і Боровікова В. С. вказують на доцільність застосування поняття “механізм реалізації прав і свобод особи”, який можна умовно поділити на дві взаємопов'язані підсистеми, що доповнюють одна одну. Перша – це підсистема забезпечення реалізації прав і свобод, яка охоплює створення необхідних умов для вільного користування ними. До її елементів належать юридичні та організаційні гарантії, відповідний правовий режим, заходи охорони й захисту, а також державний контроль. Друга підсистема – це діяльність самої особи, яка полягає в активному та правомірному використанні своїх прав, свобод і доступних благ [16, с. 54].

У наведених визначеннях спільним є розуміння юридичного (або правового) механізму забезпечення чи реалізації прав людини як цілісної системи, яка охоплює не лише нормативне закріплення прав, а й практичну діяльність щодо їх реалізації, охорони й захисту. Незалежно від термінологічних відмінностей, усі автори акцентують на багатокомпонентності цього механізму та його спрямованості на забезпечення ефективного функціонування правового порядку щодо прав особи. Ключові спільні критерії, що лежать в основі наведених визначень: 1) механізм забезпечення чи реалізації прав людини є системою взаємопов'язаних елементів (засобів, процедур, інституцій); 2) механізм спрямований на реалізацію, охорону та захист прав людини; 3) йому притаманні юридичні засоби і гарантії, закріплені в нормативно-правових актах; 4) активна поведінка особи, яка приймає участь в реалізації власних прав; 5) інституційне забезпечення механізму здійснюється через участь державних, громадських та міжнародних органів.

На основі наведених критеріїв ми можемо запропонувати власне бачення: механізм забезпечення прав людини – це цілісна система взаємопов'язаних елементів, яка включає юридичні засоби, процедури, гарантії та інституції, спрямовані на реалізацію, охорону й захист прав і свобод людини. Цей механізм функціонує на основі норм права, передбачає активну участь самої особи у здійсненні своїх прав і забезпечується діяльністю державних, громадських та міжнародних органів.

З точки зору галузевого підходу можна виділити ряд запропонованих вченими самостійних визначень. Так, говорячи про механізм забезпечення прав людини в конституційно-правовому векторі, Борейко А. В. пропонує визначати його як систему, що поєднує право особи на захист із сукупністю процедур, способів, методів і інституцій, які забезпечують реалізацію цього права [17, с. 63]. Адміністративно-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини Зуєв Р. пропонує охарактеризувати як структурно узгоджену систему адміністративно-правових засобів, які застосовуються органами публічного адміністрування з метою регулювання адміністративних правовідносин у сфері реалізації прав і свобод особи. Водночас, як підкреслює автор, варто розуміти, що забезпечення прав і свобод у цій сфері може здійснюватися не виключно адміністративно-правовими інструментами [18, с. 50].

Юридичний механізм забезпечення особистих немайнових трудових прав вчена Лагутіна І. В. розглядає як цілісне, самостійне за змістом явище у правовій системі, що являє собою комплекс взаємопов'язаних і взаємодіючих передумов, засобів та умов, які забезпечують належні юридичні та фактичні можливості для повного і ефективного здійснення працівником своїх особистих немайнових трудових прав. У структурі цього механізму виділяються три основні складові: механізм утвердження, механізм реалізації та механізм захисту відповідних прав [19, с. 12].

Ми можемо чітко констатувати, що механізм забезпечення прав людини є наскрізною категорією, яка зустрічається практично у всіх галузях права. Це свідчить про його універсальний характер і фундаментальне значення для правової системи загалом. У кожній галузі права – чи то конституційному, адміністративному, цивільному чи міжнародному – він проявляється через специфічні інструменти, принципи та інституційні механізми, які спрямовані на гарантування, реалізацію, охорону та захист прав особи. Така міжгалузева присутність цього механізму вказує на його роль як ключової основи для побудови правової держави та забезпечення реального домінування прав і свобод людини у всіх сферах суспільного життя.

Говорячи про механізм забезпечення прав людини в рамках кримінального провадження, варто акцентувати увагу на його адаптацію до специфіки цього виду правовідносин, що зумовлює низку особливостей як у структурі самого механізму, так і в обсязі його дії. Зміна акценту – від загального суб'єкта “людина” до конкретизованого “учасник кримінального провадження” – свідчить про функціональне звуження охоплення, яке має не лише теоретичне, а й практичне значення. Така трансформація означає, що механізм спрямовується на забезпечення прав осіб, які безпосередньо залучені до кримінального процесу, таких як підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, свідок, захисник, цивільний позивач тощо.

Це звуження не означає зменшення обсягу гарантій, а радше їхню спеціалізацію, що враховує контекст кримінального провадження – з його підвищеним ризиком для основоположних прав, особливо права на свободу, гідність, справедливий суд, захист від катування, презумпцію невинуватості. Відповідно, механізм забезпечення прав у цій сфері має бути більш деталізованим, процедурно врегульованим і чітко закріпленим у кримінальному процесуальному законодавстві. Говорячи про національний механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження, вчений Іванов М. С. вказує, що під ним слід

розуміти взаємопов'язану, взаємозалежну та узгоджену систему елементів, що мають універсальний характер, загальну значущість і спрямовані на створення необхідних умов для реалізації, охорони та захисту прав учасників кримінального процесу, закріплених у чинному законодавстві. Цей механізм інтегрує всі свої складові в єдину систему на основі спільних стандартів, прагнучи до уніфікації їхньої діяльності та приведення її у відповідність із міжнародними й національними нормами у сфері захисту прав людини [20, с. 200].

Як зауважує Паршак С. А. ефективність державної політики у сфері кримінального судочинства виявляється не лише у формальному проголошенні прав людини, а й у забезпеченні їх практичного втілення за допомогою відповідного механізму. Цей механізм охоплює послідовний процес: від створення умов для належного користування особою своїми правами – до їх охорони на всіх етапах кримінального провадження, а у разі порушення чи загрози порушення – до ефективного захисту цих прав. Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження слід розуміти як динамічну систему правових інструментів, що функціонує через діяльність уповноважених державних органів та посадових осіб, які здійснюють або беруть участь у кримінальному процесі. Саме завдяки їхній діяльності права учасників не лише реалізуються, а й належно охороняються та захищаються [21, с. 161].

Крім того, пристосування механізму до кримінального провадження передбачає і участь спеціалізованих інституцій, зокрема органів досудового розслідування, прокуратури, суду, органів адвокатури, а також механізмів зовнішнього контролю – таких як омбудсмен чи міжнародні правозахисні інституції. Усі ці елементи мають діяти скоординовано для гарантування того, щоб під час реалізації кримінального провадження права учасників були не лише задекларовані, а й ефективно забезпечені на практиці.

Розглядаючи визначення механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження, Кучинська О. П. та Іванов М. С. вказують, що він являє собою єдину, організовану, динамічну та взаємопов'язану систему юридичних процедур, процесуальних прав і уповноважених суб'єктів, закріплених у джерелах кримінального процесуального права, які спільно забезпечують реалізацію, охорону та захист прав людини в межах кримінального провадження. Важливо усвідомлювати, що цей механізм орієнтований не лише на захист прав людини, а й на забезпечення її свобод та законних інтересів у межах кримінально-процесуальних правовідносин. Особливістю зазначеного механізму є наявність поліоб'єкта – цілісного об'єкта з кількома формами вираження, що відображає складність і багатовимірність забезпечення прав людини саме в контексті кримінального судочинства [22, с. 241].

На нашу думку, найбільш цілісне і якісне визначення механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження викладене в дисертаційному дослідженні професора Кучинської О. П. Вона стверджує, що даний механізм представляє собою взаємодіючу комплексну систему, що включає в себе ряд складових, зокрема: 1) процесуальні гарантії; 2) інституційні повноваження певних посадових осіб та органів; 3) загально-соціальні умови [23, с. 73].

Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження не є крайнім у системі пов'язаних юридичних механізмів. Він отримав подальший доктринальний розвиток

і конкретизацію як складова ширшого поняття – загального механізму забезпечення прав людини. У цьому контексті він виступає спеціалізованим елементом, що функціонує в межах кримінального судочинства, з урахуванням його процедурних особливостей, специфіки правовідносин та категорії суб'єктів. На застосування механізму мають вплив стадії кримінального провадження, процесуальний статус учасників, процесуальні дії і рішення.

Висновки. Застосування в юриспруденції терміну “механізм” дозволило сформулювати підпорядковану ієрархію специфічних правових інструментів. До них відносяться: 1) правовий механізм; 2) механізм правового регулювання; 3) механізм забезпечення прав і свобод. Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження є складовою механізму забезпечення прав і свобод, яка отримала свою конкретизацію в силу специфіки кримінального провадження. Крім того, у складі даного механізму можуть бути виділені специфічні підмеханізми, які виникають у зв'язку зі зміною стадій кримінального провадження, присвоєння учаснику кримінального провадження певного процесуального статусу.

Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження є частиною загального механізму правового регулювання, що характеризується наявністю процесуальних гарантій, інституційної інфраструктури (суд, прокуратура, адвокатура), а також міжнародно-правових стандартів, які імплементовані в КПК України.

На реалізацію механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження впливають не тільки юридичні, але й соціально-економічні фактори, які виступають нерозривною основою його ефективної реалізації.

Література:

- Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника). № 13-рп/2000 від 16 листопада 2000 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00#Text>. (Дата звернення 23.11.2025 р.).
- Explore rule of law rankings for 142 countries in the WJP Rule of Law Index. WJP Rule of Law Index. Explore rule of law rankings for 142 countries in the WJP Rule of Law Index. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index>. (Дата звернення 23.11.2025 р.).
- Козюбра М. І. Загальна теорія права: Підручник. Баїте, 2015. 392 с. Also available online, URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/8/f/283756.pdf>
- Атаманова Н. Проблемні питання застосування норм права. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 164–169. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.2.30>.
- Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine, L.P. S. Law implementation and legal relations: links of interrelations. *Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law*. Vol. 2020, Issue 3. P. 21–30. DOI:10.32755/sjlw.2020.03.021.
- Тарахонич Т. І. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії. *Держава і право*. 2010. Вип. 50. С. 12–18.
- Кривицький Ю. Теоретико-методологічні основи розуміння механізму правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 10. С. 22–25. URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/handle/123456789/15730>.
- Коссе Д. Д. Правовий режим та механізм правового регулювання: ознаки та співвідношення. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 25–31. URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/handle/123456789/10158>.
- Куракин О. М. Структура механізму правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету : серія: Право / гол.ред. Ю. М. Бисага. Ужгород : Видавничий дім “Гельветика”, 2015. Т. 1. № Вип. 35; Ч.2. С. 41–44. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/16798>.*
- Осадчий В. І. Механізм правового регулювання. *Митна справа*. № 5 (89). 2013. Ч. 2; книга 2. С. 336–340.
- Альберда Т. Г. Механізм як загальнонаукова і правова категорія (правовий механізм). *Молодий вчений*. № 2(02). 2013. С. 64–68.
- Лепех Л. Л. Соціальна та юридична ефективність механізму правового регулювання : дис. ... канд. юрид. наук. Національний університет “Львівська політехніка”, 2019. 234 с.
- Єрмоленко Я. В. Юридичний термін “механізм охорони прав людини”: питання смислового навантаження. *Науковий вісник ДДУВС*. 2017. № 4. С. 65–70. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/1780>.
- Ярмол Л. В. Юридичний механізм забезпечення прав людини в Україні: стан і напрями удосконалення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 1. С. 5–10. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.01.1>.
- Маланчук П. М. Юридичний механізм реалізації права на захист у кримінальному процесі: проблеми і практика. *Прокуратура, людина, держава*. 2004. № 9. С. 87–94. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/57439>.
- Новіков В. В., Боровікова В. С. Про механізм реалізації прав і свобод людини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2018. № 3. С. 45–56.
- Борейко А. В. Конституційно-правовий механізм захисту прав особи: поняття та сутність. *Вісник Одеського національного університету: Правознавство*. 2019. Том. 24. № 2 (35). С. 58–66.
- Зуєв Р. Щодо механізму адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини. *Юридична Україна*. № 8. С. 46–51.
- Лагутіна І. В. Юридичний механізм забезпечення особистих немайнових трудових прав працівників : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Одеса. 2015. 30 с.
- Іванов М. С. Національний правовий механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 2. С. 195–201.
- Паршак С. А. Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження у контексті правозахисної функції держави. *Європейські перспективи*. 2014. № 7. С. 157–162.
- Кучинська О. П., Іванов М. С. Механізм забезпечення прав людини в кримінальному провадженні: поняття і складові елементи. *Право і суспільство*. 2018. № 2. С. 236–242.
- Кучинська О. П. Роль принципів кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : Дис. ... докт. юрид. наук. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2013. 442 с.

Barannik R. Mechanism for ensuring the rights of participants in criminal proceedings: structure, doctrinal approaches and directions of development

Summary. The article examines the category of the “mechanism for ensuring the rights of participants in criminal proceedings” as a fundamental legal construct that determines the real level of protection of the individual within the system of criminal justice. The relevance of the study arises from the persistent gap between the extensive normative framework guaranteeing human rights in the Constitution of Ukraine, international treaties and the Criminal Procedure Code, and the actual condition of their implementation, which is confirmed by analytical indicators, in particular the negative

dynamics of the Rule of Law Index. The article explores theoretical and legal approaches to understanding mechanisms of legal regulation, implementation and protection of human rights, presented in the works of leading Ukrainian scholars including M. Koziubra, T. Tarakhonch, Yu. Kryvytskyi, D. Kosse, O. Kuchynska and others. Special attention is devoted to the structural features of the mechanism for ensuring human rights and its correlation with the general mechanism of legal regulation.

The study argues that the mechanism for ensuring the rights of participants in criminal proceedings constitutes a specialized form of the general human rights protection mechanism, adapted to the specific nature of criminal procedure. It includes institutional, procedural and normative elements operating in systemic interaction to ensure the realization, protection and safeguarding of the rights of suspects, accused persons,

victims, witnesses, defence lawyers and other participants. The article highlights the internal structure of this mechanism, its key components, as well as the challenges arising from the discrepancy between formal legal norms and their practical implementation. It is emphasized that the efficiency of this mechanism is influenced not only by legal factors but also by socio-economic conditions and the level of institutional development of the state.

The article concludes that ensuring the real, rather than declarative, nature of human rights protection is possible only if all elements of the protective mechanism function effectively and coherently at both national and international levels.

Key words: mechanism of rights protection; legal regulation; procedural guarantees; human rights safeguards; legal implementation; institutional mechanisms.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла 16.10.2025
Статтю прийнято 03.11.2025
Стаття опублікована 10.12.2025